GOLI OTOK - LOGOR U KOJEM SE LOMILO LJUDE

Jelena Butković

Goli otok je bio otočni zatvor kroz koji je prema nekim podacima prošlo 16.400 ljudi. Danas je to samo otok s kojim, čini se, nadležni ne znaju što bi učinili. Iako je svojedobno pokrenut projekt 'Goli otok-novi hrvatski turizam', on još uvijek nije zaživio. Naime, na Golom otoku i otočiću Svetom Grguru proglašeno je područje državnog lovišta i uzgajališta, a lovačkom društvu Kuna iz Lopara dodijeljena je višegodišnja lovna koncesija, što je ogorčilo pokretače projekta – Multimedijalni centar (MMC) iz Rijeke i Udrugu građana bivših političkih zatvorenika Goli otok. Projekt je pokrenut je prije četiri godine s ciljem prenamjene bivših zatvorskih objekata u multidisciplinarnu koloniju, školu mira, ekologije, umjetnosti i upozorenja na nekadašnju namjenu tog prostora, o čemu smo već pisali u Sušačkoj reviji.
U MMC-u i Udruzi bivših zatvorenika smatraju da je na Golom otoku i Svetom Grguru moguće uvesti živopisni art-turizam.

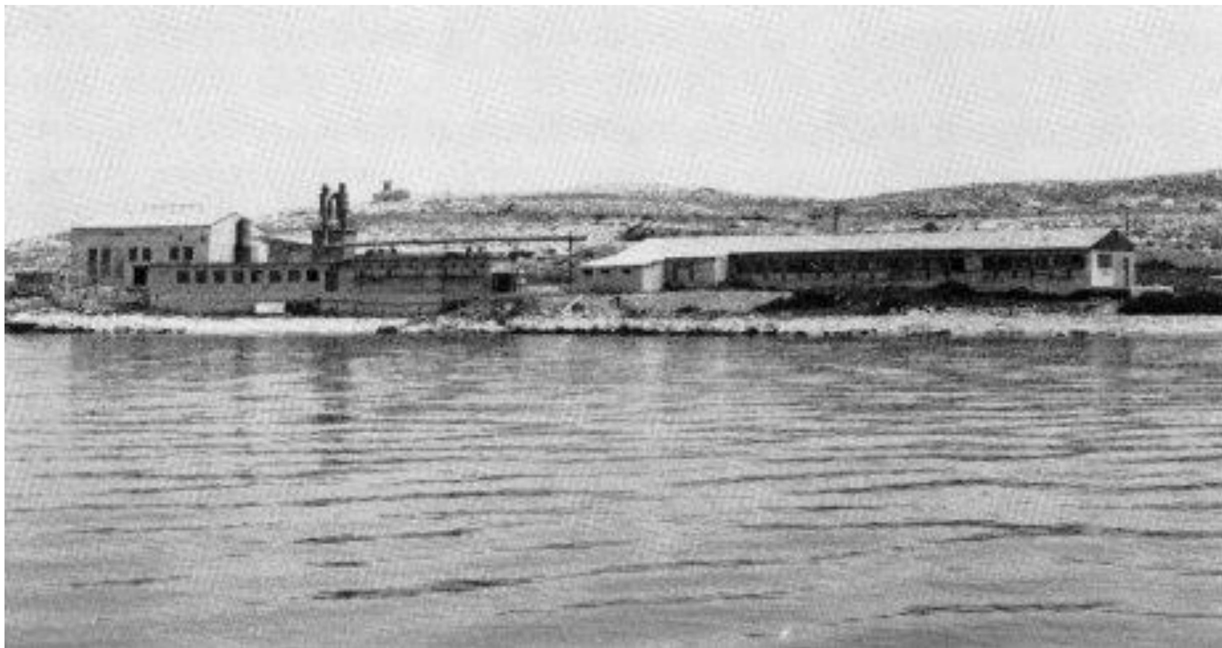
Goli otok je u nadležnosti novoosnovane općine Lopar a njezin načelnik, Alen Andreškić kaže kako se ništa nije promijenilo i ništa se ne događa, usprkos njihovim nastojanjima. Naime, saborski Odbor za ljudska prava svojedobno je Saboru uputio prijedlog da se Goli proglasi spomen - područjem, kao što je to napravljeno u Jasenovcu, ali Ministarstvo kulture, koje bi trebalo provesti taj prijedlog, nije još ništa poduzelo i tako Goli, na kojem je imovina neprocjenjive vrijednosti, i u materijalnom i u duhovnom smislu, polako, ali sigurno propada.

Goli otok posjećuju mnogobrojni izletnici, a ovog ljeta općina Baška je bila domaćin susreta iseljenika otoka Krka, te je u njihovom programu bio i posjet Golom otoku. Iseljenici, uglavnom iz Amerike, među njima mnogo mladih ljudi, prvi put je čulo priču o tom logoru patnje i smrti, a ispričao ju je umirovljeni profesor povijesti Krčke gimnazije *Vladimir Bobinac*, koji je i sam prošao strahote Golog otoka.

Prva grupa kažnjenika došla je na Goli otok, točnije, bila izbačena iz broda na te stijene, 9. srpnja 1949., ukupno oko 1200 ljudi. Nije bilo pristaništa nego su ljudi iz broda iskrcani na stijene, a već je bilo pripremljeno

četrnaest drvenih baraka za prihvat kažnjenika. Tko je napravio te prve barake, ne zna se, a ja i ljudi koji su sa mnom došli bili smo graditelji prvih nastambi na Golom otoku. Pretpostavljam da nitko od graditelja onih prvih baraka nije ostao živ. Prva grupa bila je nekako smještena, ali ubrzo je došla druga, oko tisuću ljudi. U toj drugoj grupi nalazili su se agenti koji su oko sebe okupljali zatvorenike i govorili im da će budu li izvršavali ono što se od njih traži, biti pušteni na slobodu, pa je ta druga grupa odmah napala starosjedioce prve i u tom sukobu dvojica su ubijena, a tridesetak je bilo teško povrijeđeno. Sve su to promatrali oficiri UDBA-e i milicija, ali se nisu miješali. Eto, to je bitno za Goli otok i po tome se taj zatvor razlikuje od svih ostalih logora - da su sami zatvorenici bili čuvari jedni drugima.

Tko zna gdje su nestali svi ti ljudi. Prije dvije godine javio mi se jedan mladić koji je htio nešto doznati o svojem djedu jer je u Državnom arhivu u Zagrebu saznao kako je ubijen na Golom otoku 25.prosinca 1949. godine, te da je sahranjen na riječkom groblju Kozala. Unuk je bio i u upravi groblja, gdje su mu potvrdili da je bio tu sahranjen, ali njegovog groba više nema – prekopali su ga. Prvi zatvorenik koji je ovdje ubijen sahranjen je na zagrebačkom Mirogoju, dok su drugi prebacivani na različita groblja po cijeloj bivšoj Jugoslaviji, ali obitelji o tome nisu ništa znali. A nekima je grob na Golom.

Na Goli otok ljudi su prevoženi brodom iz Bakra.

Prva zgrada koja je izgrađena na Golom otoku je, kako su je zvali kažnjenici - *kamena zgrada*, u njoj je bila smještena uprava. Šezdesetak metara dalje je zgrada koju su također izradili kažnjenici, a nazivali su je *hotel*, pa je u nju kasnije preseljena uprava, a u kamenoj je bila milicija koja je osiguravala logor.

Na Goli su ljudi prevoženi brodom iz Bakra u koji je stizao teretni vlak 'natovaren' kažnjenicima vezanima u lance. Kompoziciju se sastavljalo u Zagrebu, gdje su vagoni dolazili iz svih dijelova bivše Jugoslavije. U tom 'vlaku bez voznog reda' vezani ljudi nisu znali ni kamo idu ni što će s njima biti. Vlak je u Bakar stizao noću. Kada bi se vlak zaustavio, ljudima su skidani lanci i izbacivali su ih u mrak. Tu već čeka špalir ljudi koji tuku od vagona do broda, a trebalo je prijeći petnaest metara. Ljude su potom ubacivali u brod, zvao se *Punat*, nedavno je zdrobljen, uništen, umoran vjerojatno od tereta koji je prevozio. U utrobu broda ubacivano je oko šest stotina kažnjenika, pa su ljudi u brodu klečali s rukama na leđima. Mnogi su po strmim stepenicama slomili ruke, noge, razbili glavu. Kada bi brod bio napunjen, zatvarana je štiva valjda da se ne bi čuli jauci. Tada bi u brodu nestalo zraka i samo su se čuju povici "zraka", "zraka", "zraka".

Svaki kažnjenik kad je došao na Goli otok, pripao je određenoj republičkoj UDBI-i, ali ne po nacionalnosti, nego po mjestu uhićenja. Svaka republika imala je svoju grupu oficira, istražitelja, isljednika koji su na svoj način ispitivali ljude. Upravitelj logora u pravilu je bio pukovnik UDBA-e i on je imao svoje oficire iz pojedinih republika bivše Jugoslavije koji su tu službovali.

U čemu je strahota tog logora? U logorima u Njemačkoj, u Sibiru, u Hrvatskoj, u tim logorima ubijalo se tijelo, a u ovom se logoru ubijao čovjek u čovjeku. To je bila osnovna logika. Sada često čujem kako ljudi kažu da su imali nekoga koji je bio na Golom otoku, ali nikada nisu o tome pričali. Zato jer smo svi mi duboko pogođeni onim što smo ondje doživjeli. U nama je bio ubijen čovjek, to je osnovno. Straža je samo pazila da ne bi tko pobjegao, a mi smo se međusobno razračunavali. U tome je ta strahota. Svaki je kažnjenik, čim je stigao, morao ići na raport kod svojeg isljednika. Morao si obavezno skinuti kapu i ruke staviti na leđa. Prva greška koju bi kažnjenik načinio bila je osloviti svojeg isljednika "druže isljedniče". Tada bi dobio odgovor: "Nismo mi drugovi, ti si bandit, a ja nisam". Dolaskom na otok izgubio si vlastito ime i postao 'banda'. Druga je velika greška bila kad bi rekao isljedniku "Ja nisam kriv". To je bila velika greška, jer tom tvrdnjom uvrijedio si UDBU, ona znači, hapsi nevine ljude. Na Golom otoku moraš shvatiti da si kriv i moraš biti zahvalan UDBI što ti je omogućila da shvatiš da si kriv i da ti je UDBA omogućila da okaješ svoju krivnju. To je bilo osnovno pravilo.

Što je isljednik na raportu tražio? Uvijek je tražio imena – s kime si na slobodi razgovarao, s kime si se družio. To je bilo najvažnije – imena. Ako kažnjenik ne bi rekao ime, tada bi ga isljednik predao onoj drugoj vlasti, kažnjenicima *u žici* koji su ga ispitivali.

Drugo što bi isljednik pitao bilo je o čemu ljudi *u žici* govore. Ako bi rekao "ništa", isljednik nije bio zadovoljan, jer kako to da banda "u žici" ništa ne govori. Stalno si se trebao dokazivati, druge prokazivati i prijavljivati. To je bilo osnovno – donositi prijavu – taj je rekao to i to.

Što je bilo kažnjivo na Golom otoku? Nikako nisi smio reći da si gladan, a bio si gladan, nisi smio reći da si žedan, a bio si žedan, ljeti si radio, a dobio bi dva decilitra vode na dan i, treće, nisi smio pitati za onog tko je nestao. Danas je tu, sutra ga nema, ali se nije smjelo pitati za njega. O smrti se nije smjelo govoriti jer su to bile neprijateljske izjave koje su se odmah dojavljivale u *hotel* isljedniku.

Tako je jedan čovjek morao reći neko ime, ali nije ga rekao isljedniku. U *žici* ga ispituju, tuku, prolazi strašnu torturu i on je, na kraju, optužio svojeg vlastitog oca koji je također dospio na Goli. Čovjek je kasnije objasnio da je morao reći neko ime, a kada bi dao ime svojeg prijatelja, on mu to ne bi nikada oprostio, dok otac hoće.

Kroz otočki zatvor prošlo je više od šesnaest tisuća zatvorenika.

Čitav niz sudbina ljudi i priča je na tom otoku.

Prisjećam se još - kada bi brod pristao, u njega su uskočili kažnjenici, jer mi u brodu više ne klečimo, - kažnjenici izvlače ljude iz utrobe broda. Stojim i vidim mojeg kolegu s fakulteta, krvave su mu ruke, a on sad tuče ljude. Što se to ljudima dogodilo na Golom, s ljudima koji su bili normalni?! Kada si s broda izbačen na taj kamen, skinuli su s tebe tvoju odjeću i navukli te dronjke, stare rashodovane vojničke uniforme. Postao si dio mase, mase koja urla "udri bandu, udri bandu" i ulaziš u špalir koji te tuče, nebo se prolama od uzvika "udri bandu, udri bandu", ljude polomljenih ruku i nogu izbacuju kao smeće iz špalira. Čim si podigao ruku i povikao "udri bandu",' počeo je proces umiranja čovjeka. Onog trenutka kada je ta ruka udarila, u tebi je umro čovjek. A to je bio zadatak i cilj Golog otoka.

Bio je na Golom jedan kažnjenik, liječnik Nikola Nikolić, koji je bez ikakvih medicinskih sredstava mnogim ljudima pomogao. I on bi kada dolazi nova banda, nova grupa, morao stajati u stroju i tući ljude. Ali, doktor Nikolić nije mogao podići ruke, a iza njega stoji njegov isljednik i vikne "j.. ti boga digni šaku u zrak". Ali ruke doktora nisu da tuku nego da pomažu ljudima i taj doktor, koji je sahranjen na krčkom groblju, zaboravljen je, spasio je mnoge ljude na tom otoku.

Ostaci logora u kojem se ubijao čovjek u čovjeku.

Dolaskom na otok kažnjenici su odmah morali ići na rad. Što se radilo? U ono vrijeme je tu bio samo jedan uzak put nasut sitnim kamenjem. Nema tu drobilice koja bi tucala kamen. Kamen su tucali kažnjenici koji bi sjedili uz taj put, na suncu, jer nigdje nema hlada. Imali bi jedan veći kamen kao nakovanj i jedan manji kao bat, pa bi tucali kamen kojim se nasipavalo put.

Kažnjenici nisu smjeli upotrijebiti izraz 'logor', nego samo *žica*. Ako bi kazao "logor", oni do tebe bi te odmah istukli jer u našoj zemlji nema logora, to ostavimo Hitleru i Staljinu. Mjesto na kojem su bili kažnjenici na Golom zvalo se "velika žica".

Sada je na Golom otoku šuma, koje prije nije bilo, već nisko raslinje, makija. I ta šuma je djelo kažnjenika koji bi u kamenu kopali rupe i sabijali zemlju u njih, a zatim bi tu stavili sadnicu. Ali ta mlada biljka treba izdržati jako sunce da bi narasla i postala stablo, pa kod te sadnice stoji kažnjenik s

rukama na leđima, pognute glave i svojom sjenom štiti mladicu i okreće se tako da ta mladica uvijek bude u sjeni. Kako sunce putuje nebom, tako se i on okreće. Velika veza biljke, čovjeka i svemira! Eto, tako je nastala ta šuma.

Kakav je bio život *u žici*? Na ulazu *u žicu*, tada sam razmišljao, trebalo je staviti natpis iz Devetog kruga Danteovog pakla – "Napustite svu nadu vi koji ulazite ovamo". Ali tamo je pisalo nešto drugo "Mi gradimo Goli otok, Goli otok gradi nas". Još i danas se mogu vidjeti ostaci te parole.

U *žici* nitko nije imao svoje mjesto. Uvijek se stajalo. U paviljon bismo ulazili samo kad nam narede, kada se iznosi neki politički stav. Sve obroke smo jeli stojeći. Nije bilo dovoljno žlica, pa čekaš kad netko pojede da bi se poslužio njegovom žlicom. Pada kiša – stojiš vani. Puše bura – stojiš vani. Uvijek smo stajali.

Kada kažnjenik u onom *hotelu* nije rekao imena, predali bi ga na ispitivanje sobnom starješini. Svi kažnjenici ulaze u paviljon, posjedamo u boksove kao u kazališnim ložama, pa sobni starješina proziva nesretnika koji stane ispred i tri puta izvikuje "ua banda". Sobni mu postavlja pitanje "gdje si bio za vrijeme rata?". Nesretnik je bio u njemačkom logoru i pokazuje broj tetoviran na ruci. Sobni se diže sa svoje klupice i obilno ga šamara pitajući "kako si ti ostao živ, a drugi nisu?" Zatim, "s kim si na slobodi razgovarao?" Ako odgovor glasi "nisam ni s kim", sobni kaže "lažeš, imaš brata, imaš prijatelja, s njima si razgovarao". Tada se u paviljonu mijenja uzvik, pa nije više "ua banda", nego "udri bandu." I sada, na znak sobnoga, s boksova skaču kažnjenici, premlate tog nesretnika koji krvav pada na tlo i sobni opet smiruje ljude koji se vraćaju u svoje boksove. Sobni mu opet postavlja isto pitanje i opet ne dobiva zadovoljavajući odgovor. I opet "udri bandu" na znak sobnoga. I, na kraju, proglašava se *bojkot*. To je najniži soj na Golom otoku – *bojkotirani kažnjenik*. On je obilježen, jer mu straga sa žicom vežu jednu krpu da ga svatko može prepoznati i svi imaju - ne pravo, nego dužnost – udarati ga. Njemu je određen najteži rad. Kada ide na rad i kad se uvečer vraća, tada ga čeka *topli zec*. To znači da ispred svakog paviljona stoji špalir ljudi i on mora proći kroz taj špalir gdje ga svi tuku. Nadalje, dio noći on *kiblari*. Naime, noću se nije smjelo izlaziti iz paviljona, osim do

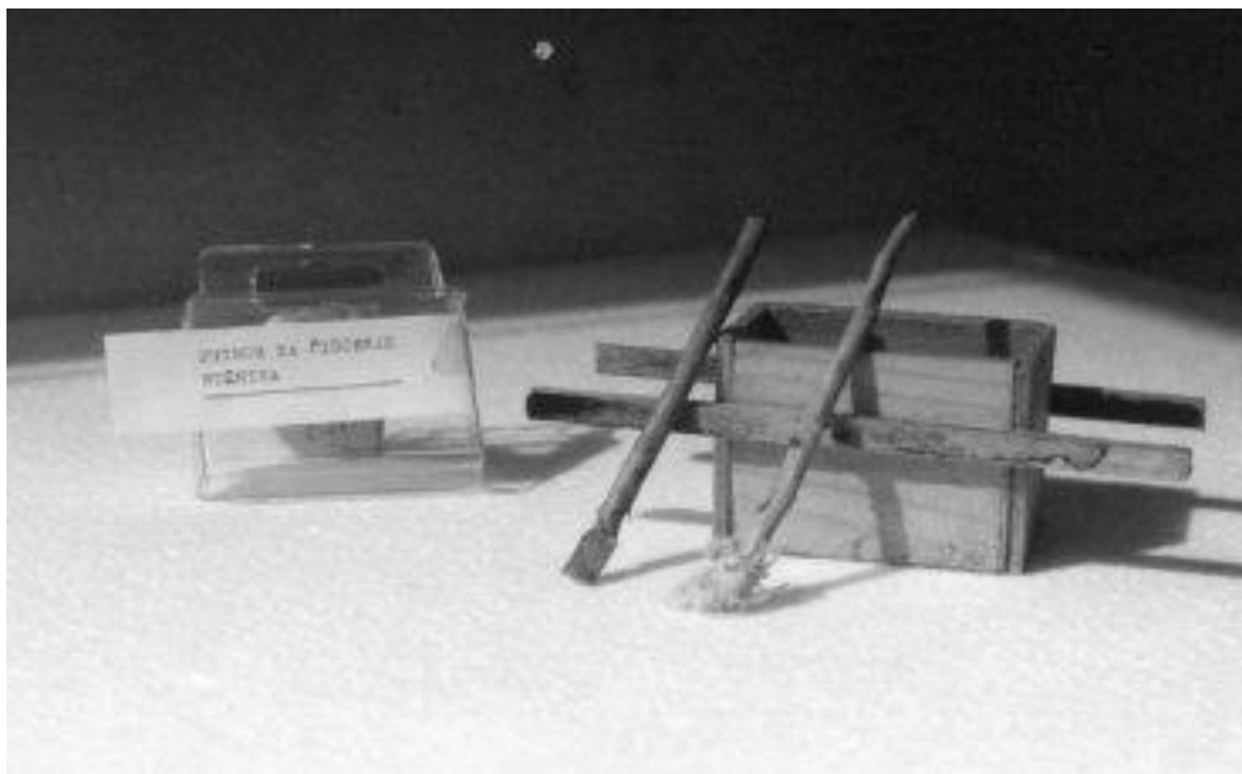
drvene kible gdje se mokrilo i gdje su 'proljevaši' cijedili posljednju sluz. *Bojkotirani kažnjenici* stoje u krugu iznad kible, glava nagnutih nad kiblom. To je i faza razmišljanja o tvojem neprijateljskom radu, faza u kojoj moraš spoznati da si kriv. Više puta se dogodilo da je bilo toliko tih *bojkotiranih kažnjenika* da ne mogu svi stati iznad kible, pa se stvara drugi red tako da oni u prvom redu spuštaju hlače, a oni u drugom redu drže nosove u njihovim stražnjicama. To je, dakle, *kiblarenje* – noćno razmišljanje o krivnji. Noću bi sobni u svoju sobu u paviljonu pozivao kažnjenika na isljeđivanje. Tukao bi ga i tražio imena, imena, imena.

Nekadašnji zatvor danas posjećuju brojni izletnici.

Upamtite, na Golom nema heroja. Heroji su na bojištu, na ratištu, ali na Golom nema heroja. Na ratištu te ubija metak, a na Golom se umire polako, svakoga dana, mjesecima, godinama. I sigurno ćeš umrijeti. Svi smo to prošli. I umrli smo na tom otoku.

Kada se ide na rad ujutro, *bojkotirani* imaju najteži rad. Oni imaju jednu vrlo jednostavnu spravu koja se zove *golootočki tragač* , a ima dvije paralelne letve s nosivom površinom. Ali ručice na jednom dijelu su kraće, a na drugom duže. Kada se ide na rad, "*bojkotirani*" nosi kraće letvice gdje je teži teret. *Bojkotirani* uvijek nosi na težoj strani. Te ručice uskoro ranjavaju ruke, krvave rane, čovjek ne može više nositi, ali mora. Tada, da bi si olakšao, od svojih dronjaka kida krpe i omotava drvene ručice da bi ih koliko-toliko mogao prihvatiti. Ali to je trenutačna pomoć. Pitamo se uopće zašto taj čovjek pristaje da to nosi, zašto ne bi rekao - ja to neću. Što bi mu se dogodilo? Ubili bi ga.

Logoraški alat za čišćenje nužnika

Kada je na Goli 17.srpnja 1951. došao dr. Jovan Bjelić, aktivni pripadnik UDBE, on je napisao izvještaj za CK u Beogradu da je u sedamnaest dana mjeseca srpnja 1951. pet ljudi umrlo, a uzrok smrti je prijelom baze lubanje.

Sve policije na svijetu muče ljude, ali u drugim policijama čovjek je pasivan u svoj muci, a ovdje je aktivan sudionik u svojoj muci. Kažnjenik se zadnjim snagama diže na noge jer zna, ako ostaje ležati, nastradat će. Kada više nije mogao, na tragač se stavlja žica, njemu preko vrata. Ruke su slobodne, ali se žica usijecala u vrat. Gonitelj bi stalno vikao "trkom bando, trkom, bando" – požuruje ga. Taj nesretnik će to raditi dok ne bude potpuno fizički i psihički slomljen, a kada bude slomljen, reći će, prije odlaska na rad, sobnom starješini – ja bih napisao dopunu zapisnika. On mu daje papir – to je papir od vreće cementa. Daje mu i olovčicu i tada taj čovjek prvi puta sjedi na Golom otoku. On sjedi i na dasci svojom izranjavanom rukom piše dopunu zapisnika u kojem navodi:

'Na slobodi u mojem mjestu sastajao sam se s tim i tim, razgovarali smo o tome i tome', i na kraju se potpiše. Tada sobni starješina to odnosi u *hotel* njegovom oficiru isljedniku koji to pogleda i pročita i kaže mu da ga više ne tjera na rad. Taj papir ide kuririma u mjesta u kojima žive ti ljudi. UDBA u tom mjestu poziva ih i pita ih "pa jesi li ti to znao, pa zašto ga nisi prijavio? Pa u Ustavu piše da se svaki neprijateljski rad mora prijaviti, to je dužnost svakog građanina. A ti ga nisi prijavio, jer si isti kao on." I onda bi i ti ljudi završili na Golom otoku i jednom slomljeni zatražili bi dopunu zapisnika i opet bi komad papira razbijene vreće cementa zapečatio sudbinu nekog čovjeka. To je tako trajalo sve do 1954. godine kada je Služba sigurnosti smatrala da više nema ljudi koji su nešto znali, a to nisu prijavili. Goli je ispunio svoju ulogu.

Te godine na Goli dolaze vojna lica, oficiri koji su do tada bili u Bilećі i koji su sudskom odlukom bili kažnjeni. Do 1956. dio je tih oficira amnestiran i pušten, tada dolaze kriminalci, da bi 1958. i zadnji politički bili premješteni u druge zavode ili bili pušteni.

Eto takva je bila ta sudbina ljudi ovdje.

Zanimljivo je da u tom izvještaju dr. Jovana Bijelića piše da je pet kažnjenika izvršilo samoubojstvo. Ali ubiti se na Golom, to je pravo umijeće. Uvijek si pod nadzorom – kako se ubiti?! Jedan kažnjenik je aluminijsku žlicu zabio u grlo, on ne može drškom prerezati žilu, ali kida je svojim rukama. U mojem paviljonu bio je jedan mladić, no nije ga bilo kada smo se vraćali s rada. A uvijek se prebrojavalo. Dok se ne pronađe nestali – živ ili mrtav – nema izlaženja *iz žice* na rad. Mi stojimo jedan, dva, tri dana. Policija je pretražila cijeli otok, prevrtali su kamenje – nema ga. Angažirali su i službene ronioce koji su pretraživali podmorje i četvrti dan našli su tog mladog čovjeka na dnu mora, a u zagrljaju je imao kamen. Molim vas, je li

taj mladi čovjek hrabar ili kukavica? On je jako hrabar – on se odlučio na smrt, a u njemu još nije bio ubijen čovjek. U njemu je čovjek još bio živ.

Nadalje, dr. Bijelić je napisao da su 42 kažnjenika umrla od iznemoglosti, da na radu dnevno pada četiristo ljudi. Drugi ga nose, stave ga na tragač, pa ga nose, jer se svi koji su izašli iz *žice* moraju i vratiti zbog prebrojavanja. Svi moraju ući u *žicu* – bili pokretni ili nepokretni.

Na Golom je bilo i epidemije pjegavog tifusa, koja je odnijela mnogo ljudi, pa epidemije dizenterije i žutice. Godine 1951. u posjet na Goli dolazi Aleksandar Ranković, ministar unutarnjih poslova FNRJ. Mi nismo znali da on dolazi, ali slutili smo da će se nešto dogoditi jer nismo išli na rad nego smo stajali ispred svojih paviljona, dok su policajci stalno jurili gore-dolje. Odjednom se pojavila grupa oficira, a među njima Ranković . Tu je stajala masa ljudi, u dronjcima, oborenih glava, a, kako je kasnije napisao jedan UDBIN oficir, ministra Rankovića je tada prvi puta čuo kako je opsovao. Imao je cigaretu, izvadio je, okrenuo se prema *žici* i rekao – 'mater im jebem, što načiniše od naših ljudi'. Nije rekao – što načinismo od naših ljudi, već 'načiniše.' Treba razmisliti koga on onda optužuje, a ne optužuje vlastite.

Na Golom je glavna ulica bila takozvana Ulica radionica. U početku su tu bile zanatske radionice koje su služile za potrebe *žice* – stolarska, opančarska, bravarska, a kasnije su nadograđivane i druge. Bile su tu i kao neke drvene saonice u koje su upregnuti ljudi koji su onda vukli te ogromne kamene blokove do mjesta gdje je bio gater i gdje se rezalo te ogromne kamene blokove. To se onda izvozilo jer Goli je poslovao kao poduzeće *Velebit*. Kupuješ i ne znaš da je to proizvedeno na Golom. Inače, poslovao je pod šifrom vojna pošta, samo je postojao broj.

Kažnjenici nisu imali nikakve veze sa svojom obitelji, a obitelj je mogla pisati na adresu Pošta Zagreb 520. S Golog se nije moglo javljati kući sve do kraja 1951. kada je u Beogradu donijeta odredba da jednom mjesečno svaki kažnjenik može napisati dopisnu kartu svojoj obitelji. Moglo se napisati samo "ja sam dobro", ali nikako gdje si. Nije bilo paketa, a novac na Golom

nije ništa vrijedio i nitko ga nije ni imao. Tu je najveća vrijednost bio komad kruha.

Znači, prerađivao se kamen, a tu je bila i velika metalska radionica, pa klesarska, a izrađivali su se tu i ukrasni predmeti, primjerice pepeljare i ukrasne lampe od kamena koje su kasnije prodavane. Kasnije se prerađivalo i drvo jer se na Velebitu sjekla šuma, drvo se dovozilo i pililo u građu. S mora se Goli nije mogao vidjeti, tek kasnije načinjeno je pristanište u uvali Melna, gdje je kasnije bilo brodogradilište.

Tu je bila i uskotračna pruga s vagonetima u kojima se tucani kamen vozio do broda. Jednom je, sjećam se, neki čovjek skočio u kliješta drobilice, a očevici kažu da je iz te drobilice izašao samo crveno obojeni tucanik.

Bila je tu i zgrada koja je bila kuglana, a izgrađena je za slobodno vrijeme oficira-isljednika. Tu kažnjenici nisu imali pristupa iako su oni izgradili tu zgradu, kamen po kamen je prošao kroz ruke kažnjenika.

Teško je reći koliko je ukupno ljudi prošlo Golim. Prema nekim podacima 16.400 ljudi, a o njihovoj 'krivnji' najbolje govori podatak da je general Jefto Šašić, inače šef KOS-a, izjavio kako je manje od pet posto bilo zaista krivih. S otoka Krka bio je 21 kažnjenik, a trojici se ne zna njihova sudbina. Preživjelih ima malo, prošlo je pedeset godina od tada. Ja imam 84 godine, a predsjednik naše udruge 82. Nažalost, svake godine nas je sve manje, ne zna se koliko ima živih, ljudi su po cijeloj bivšoj Jugoslaviji.

Strašno je da su na Goli dolazili normalni ljudi, ali su se u golootočkoj školi promijenili, pošten čovjek udarao je svoga druga, to je taj fenomen ovog zatvora, a glavni akter toga otoka je masa.

Posljednjih godina izašlo je dosta knjiga o temi Golog otoka, prikupljeno dosta podataka, zabilježene su priče ljudi, no, ukoliko se na samom Golom ne napravi Memorijalni centar, taj će dio tužne povijesti otići u zaborav.

PRIMER